

ייצור אמצעי לחימה ופיתוחם בשבת¹

סרן, הרב מרדכי דוד ירט – רב אט"ל מרחב מרכז

- א. פתיחה
- ב. ייצור נשק בשבת
- ג. פיתוח אמצעים בשבת
- ד. סיכום

א. פתיחה

פיתוח אמצעי לחימה הינו תהליך בו צה"ל ומערכת הביטחון מפתחים אמצעים חדשים שיעזרו לעם ישראל בשדות הקרב השונים, העכשוויים או העתידיים. דוגמאות לאמצעי לחימה שצה"ל פיתח הם מערכת טילי החץ, כיפת ברזל, טנק המרכבה, טיל נ"ט "גיל", ואמצעיים רבים נוספים. פיתוח אמצעי לחימה הוא תחום ששייך לבניין הכוח, כשלובר מדובר בתהליכים ארוכי-טווח. לאור זאת נפסק בתורת המחנה כך:²

"פעילות 'בנין הכח', הכוללת את אימוני ההכשרה השונים ואת ייצור התחמושת ואמצעי הלחימה שנועדו לטווח זמן רחוק, וכל שכן הסדרת עניני מנהלה הכרוכים בחילול שבת, אין לבצע בשבת".

בנוסף, העיקרון המוביל בהגדרת מצב מסוים כפיקוח נפש המתיר חילול שבת אומר:³ "ככלל, המדד להערכת מצב כמצב סכנה ולקביעת דרכי ההתמודדות כנגדה, תהיה ע"פ אופן התייחסות אנשי המקצוע לאירועים דומים בימות החול... באם הגורמים המקצועיים אינם מתייחסים בבהילות לאירועים דומים, ולעיתים אף הטיפול בהם נדחה מפני אירועי תרבות וכדו', הדבר מורה שמצבים אלה אינם מסוכנים".

והנה, יחידות הפיתוח של צה"ל ושל משרד הביטחון אינן עובדות מסביב לשעון, אלא

1 בכתובת המאמר נעזרתי רבות במאמרו של הרב אודי שוורץ, "פיקוח נפש – ייצור נשק ואמצעי לחימה בשבת", המפורסם באתר ישיבת הר עציון. כמו כן נעזרתי בצוות בית המדרש של הרבנות הצבאית, ובתורה שבעל פה שלמדתי מהרב יאיר אבו, לשעבר רב אט"ל וכיום רב אוגדה 36. יבואו כולם על הברכה.

2 תורת המחנה פרק לו תשובה א.

3 שם.

בשעות הבוקר והצהריים בלבד, כמקובל במשק העבודה האזרחי. הדבר מלמד שרציפות פעילותן אינה חשובה כפיקוח נפש ואינה מתירה חילול שבת.

עם זאת, במהלך מלחמת "חרבות ברזל" באו בפנינו מספר מקרים שנראים (לכל הפחות במבט ראשון) כחורגים מכלל זה ויש סברה לדון בהיתר ביצועם בשבת. כבר בפתח הדין נציין שאנו דנים בביצוע מלאכות האסורות מדאורייתא ולא מדרבנן, על ידי גוי או שינוי, מכמה סיבות: האחת, לרוב אכן מדובר במלאכות דאורייתא (ירי, לדוגמא), וגם אם המלאכה עצמה אינה אסורה מן התורה, נסיעת האנשים מביתם כרוכה באיסורי תורה. השנייה, יש חשיבות לביצוע המלאכות על ידי מהנדסים מומחים וספציפיים, ולא תמיד ניתן לקחת כל אחד לביצוע הניסוי. השלישית, ביצוע ניסוי משמעו שימוש בגרסה ניסיונית של נשק (או אמצעי כלשהו) בדרך ההפעלה הרגילה שלו, הפעלתו בשינוי תחטיא את מטרת הניסוי.

חשוב להבחין בין פיתוח אמצעי לחימה לבין ייצורם והרכבתם. אמנם שניהם חלק מתהליך הייצור, אך הרכבת אמצעים קרובה הרבה יותר לשימוש בהם, וממילא להצלת נפשות, מאשר פיתוחם. בהתאם לכך, כמות המקורות על פיתוח אמצעי לחימה קטנה משמעותית מאשר כמות המקורות העוסקים בייצור אמצעים אלו.

ב. ייצור נשק בשבת

ייצור נשק ותחמושת כרוך, כאמור, באיסורי שבת רבים: בונה⁴, מכה בפטיש, מבעיר ומכבה, מבשל⁵, כותב ומוחק, מחתך, טלטול מוקצה, שימוש בחשמל, ועוד. לכן בפשטות ייצור נשק אסור בשבת. אלא שכבר הרמב"ם אומר שבמקרי פיקוח נפש מסוימים מותר לייצר נשק בשבת⁶:

"וכן ספינה המטרפת בים או עיר שהקיפה נהר, מצוה לצאת בשבת להצילן בכל דבר שיכול להצילן, ואפילו יחיד הנרדף מפני הגויים או מפני נחש או דוב שהוא רודף אחריו להרגו מצוה להצילו, ואפילו בעשיית כמה מלאכות בשבת ואפילו לתקן כלי זיין להצילו מותר..."⁷.

מבואר בדברי הרמב"ם שאם יש צורך בכלי הנשק להצלה מותר אף לייצר אותם בשבת. יש

4 נחלקו הראשונים האם יש בניין בכלים או לא.

5 ראה רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ו: "המתוך אחד ממיני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל... כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל".

6 רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה כד.

7 אמנם הדבר עשוי להיראות כמובן מאליו, אך צריך לזכור שבמחלוקת רבי אליעזר וחכמים האם מותר להכין מכשירי מילה בשבת (סכין לדוגמא), נפסקה הלכה כדעת חכמים שאסור (שבת קל ע"א). ניתן היה לחשוב שכשם שחכמים אוסרים לתקן מכשירי מילה בשבת הם יאסרו גם מכשירי הצלת נפשות.

ליתן את הדעת על כך שהרמב"ם מדבר בפשטות על הצלה בשבת הנוכחית, ולא בשבתות הבאות. לכן אין ללמוד מדברי הרמב"ם להתיר לייצר כלי נשק שימשו בשבתות הבאות. כפי שנראה, היו שלא הבינו כך ברמב"ם.

תשובה שיותר קרובה לנידון דידן היא התשובה של רבי יוסף קאנוויץ', שנשאל במהלך השואה האם מותר לעבוד במפעל נשק אמריקאי בשבת*:

"הנה ברמב"ם הלכות שבת פרק ב' הלכה כ"ג, כתב וזה לשונו: ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד העכו"ם בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת - וכאשר המלחמה הנוראה הזאת נוגעת לכל ישראל בכל מקום שהם, כי אלה העריצים האכזרים אשר הביאו שואה על כל יושבי-תבל, שמו ביותר את עם ישראל כמטרה לחיצים והפקירו ממונם וחייהם של כל בית ישראל, בודאי מצוה על כל ישראל להמציא עזר ולהציל את הנתונים במצור ובמצוק ואף לחלל את השבת בשבילם...

ולוא אפילו לא היתה מלחמה זו נגד ישראל אשר כולנו מחוייבים להשתדל בה ושבת הותרה או דחויה לכולם, גם אז בנוגע לאלה העובדים תחת פקודת הממשלה בצרכי המלחמה, אשר אם יתפטרו מעבודתם יקחו אותם לעבודת הצבא, רשאים הם לחלל שבת בעבודת צרכי המלחמה מפני ספק של סכנת נפשות, שאפשר כי כאשר יקחו אותם לעבודת הצבא יהיה גורלם לצאת לקרב ולעמוד במערכות המלחמה...

ועוד יותר מזה, שאפילו אם אלה העובדים בהכנת כלי זיין וצרכי המלחמה היו פטורים מעבודת הצבא לגמרי... בכל זאת מותר להם לחלל שבת בעבודת צרכי המלחמה, כמבואר ברוקח ואגודה מובא במשנה ברורה סימן שכ"ט ס"ק י"ז: דהיכא דאיכא חשש שמא יכעסו עלינו יושבי הארץ, מחללין את השבת בשעת מלחמה, עיין שם..."

מבואר בדבריו שמותר לשואל לעבוד במפעל הנשק בשבת, והוא מונה שלושה טעמים להיתר:

1. פיקוח נפש של היהודים הנתונים תחת שלטון הנאצים ימ"ש דוחה שבת ומצילין בכל מה שצריך, כולל ייצור הנשק.
2. אם השואל יתפטר ממפעל הנשק הוא יישלח לחזית וייכנס למצב של פיקוח נפש. הוא מתיר עבודה בשבת מפני פיקוח נפש עתידי של השואל.

3. אם היהודים לא ייצרו נשק בשעה שהמדינה שרויה במלחמה, הדבר יגרום לאיבה וסכנה.

הנימוק הראשון שלו, פיקוח נפש של היהודים הכבושים תחת שלטון הנאצים ימ"ש, הוא הרחבה לדברי הרמב"ם. הרמב"ם דיבר בפשטות על נשק שישימש להצלה באותה השבת, ואילו הנשק המיוצר במפעל בארצות הברית מן הסתם לא ישמש להצלה באותה השבת.⁹ דברים דומים (אך לא זהים, כפי שיבואר) כתב הרב אלישיב¹⁰:

"ייצור תחמושת וחומרים מדליקים בשיש צורך והכרח בשביל ההתגוננות וא"א להפסיק בשבת. מותר ליצרם בשעת חירום (רמב"ם פ"ב מה' שבת הל' כ"ד ואפי' בעשיית כמה מלאכות בשבת ואפי' לתקן כלי זין להציל מותר עכ"ל). אבל יש לעשות המלאכות אם אפשר ע"י שינוי. (עפ"י המבואר לעיל סימן ב' בדין פקו"נ אות ג' ובהערות על זה)".

דבריו אומנם דומים לדברי הרב קאנוויץ,¹¹ אך הוא דורש לעשות את המלאכות בשינוי עד כמה שניתן. כפי שאמרנו לעיל, בפיתוח וייצור אמצעים יש הרבה פעולות שקשה עד בלתי אפשרי לבצע בשינוי (מבלי לפגוע בתוצאה הרצויה). הרב גורן אף הוא כתב כן¹²:

"ואם כי הרמב"ם מדבר כאשר עושים את הנשק בעת הסכנה עצמה, הרי ברור שכל שידוע מראש שעלולה לבוא התקפה מצד האויב ואפילו לטווח רחוק יותר ולא תהיה אפשרות להכין את הנשק הדרוש אם יעבדו רק בימות החול ועשיית הנשק בשבת עלולה לעזור בהגנה שגם היא מותרת".

בהמשך דבריו הוא מציין שכן הורה הלכה למעשה, להתיר את המשך פעילות התעשיות הביטחוניות במהלך מלחמות ישראל השונות. בניגוד לפוסקים הקודמים שהתירו ייצור נשק מטעמי פיקוח נפש (עכשווי או עתידי), הרב גורן מצרף לסברה זו את דין "עד רדתה", אפילו בשבת. מדין זה הוא למד שמותר לבצע בשבת כל פעולה הדרושה לצורך המלחמה, גם אם אינה דרושה לצורך הצלה מסכנה עכשווית.

הרב משה פיינשטיין¹² דן בסוגיית נתיחת מתים לצורך לימוד רפואה. הוא מביא את דברי

9 הנימוק השני שלו תמוה במקצת, היות והוא מתיר לבצע מלאכות בשבת באופן קבוע על מנת להימנע מפיקוח נפש רחוק ועתידי של יחיד.

הנימוק השלישי שלו כלל אינו רלוונטי בנידון דידן, היות ואנו עוסקים בשאלה הכללית האם בראייה מערכתית מותר לייצר נשק בשבת, ולא האם פרטי מותר לעבוד בשבת בתוך מפעל שעובד בשבת בין ובין כך.

10 קובץ תשובות חלק ב סימן כט.

11 שו"ת משיב מלחמה כרך א סימן ב.

12 שו"ת אגרות משה יו"ד חלק ב סימן קנא.

הנודע ביהודה שאסר מטעם שאין חולה לפנינו שזקוק להצלה ודוחה את דבריו, אך הוא אוסר מטעם אחר:

"ואני מוסיף דאף אם מצד החששא היה זה חשש שראוי לדחות עליו איסורין נמי לא היה דוחה איסור ניתוח המת, משום דלהתלמד לרפאות אין חיוב על האדם, דלא מצינו שיהיה חיוב על כל אדם שילמוד חכמת רפואה כדי לרפאות החולים שישנם ושיהיו אף שחולים מצויים ויש לחוש להם, משום שהחיוב על האדם הוא רק להציל את חברו במה שיכול, דאם הוא כבר רופא איכא חיוב עליו לרפא את חבריו החולים ואם הוא יכול לשוט בימים מחויב לשוט בנהר ולהציל אדם שטובע בנהרא, אבל אין חיוב על האדם שילמוד איך לשוט ואיך לרפאות חולים כדי שאם יזדמן לו להציל ולרפאות יוכל להצילו ולרפאותו... אלא ודאי משום דהחיוב הוא על האדם רק כפי מה שהוא נמצא ולא שיצטרך לעבוד ולהתעשר שהוא להשתנות מכפי מה שהוא עתה בשביל פ"נ, וכן הוא גם במה שאינו מחוייב להתלמד להיות רופא כדי שיוכל לרפאות חולים. ולכן גם לנתח מתים כדי להתלמד מזה איזו רפואה נמי אין על האדם שום חיוב וממילא אסור משום שהוא ניוול המת".

הרב משה פיינשטיין קובע כלל יסודי: אדם מצווה להציל את חברו בכל מה שהוא יכול, ומצווה זו אף דוחה איסורים שונים (ניוול המת, שבת ועוד); אבל אדם אינו מצווה, וממילא גם אינו רשאי לעבור על איסורים, כדי להכשיר את עצמו להצלה. המצווה היא להציל את חברו רק כפי מה שהוא עכשיו, ולא כפי מה שהוא יכול להיות אחרי רכישת מיומנויות נוספות.

מדברי הרב פיינשטיין ניתן ללמוד גם לנושא שלנו, שאסור להכשיר אמצעי לחימה בשבת, היות והמצווה על האדם היא להציל אך ורק באמצעים שיש בידו כרגע. דבריו אלו עומדים בסתירה לכאורה למה שראינו בדברי הרמב"ם שהובאו להלכה באחרוני זמננו, על ההיתר והחובה לייצר כלי נשק בשבת לצורך הצלה. ניתן לחלק בין המקרים: הרב פיינשטיין אסר להכשיר כח אדם, לעשות שינוי באדם עצמו על ידי איסורים, גם אם הדבר נועד להצלת נפשות; מה שהתירו הרמב"ם וסיעתו הוא הכשרת אמצעים על ידי איסורים, כאשר הדבר נועד להצלת נפשות. לכאורה הרב פיינשטיין לא יאסור הכשרת אמצעים על ידי איסורים¹³.

13 אמנם הוא אומר שאדם אינו מצווה להתעשר ולהשיג כסף כדי להציל, אך מלשונו ברור שהוא אינו מסתכל על כסף כאמצעי הצלה, אלא על השינוי באדם עצמו, שמשנה את עיסוקו על מנת להתעשר. חילוק זה יציל את הרב פיינשטיין מקושיא נוספת: בניגוד לדבריו שלא מצינו שאדם מצווה לעשות שינויים בעצמו כדי להציל נפשות, מצינו מצווה כזאת – מצוות עשיית מעקה. אדם מצווה להרחיק נוקיו וסכנותיו, וחובה זו כוללת אף הוצאת ממון. למידה והכשרת כח אדם בשבת אינן מעניין מאמר זה ולכן לא נרחיב בהן כאן.

עלה בידינו מכל הנ"ל שבמקרים בהם ייצור הנשק נדרש באופן דחוף, כבעת מלחמה, מותר לייצר נשק ותחמושת, למרות שהם ישמשו להצלה רק אחרי השבת¹⁴.

ג. פיתוח אמצעים בשבת

בעוד שכלל המקורות שראינו עד כה עוסקים בייצור נשק, אף לא אחד מהם עסק בפיתוח נשק¹⁵. הדבר נובע, ככל הנראה, משתי סיבות: האחת, עבודת פיתוח נשק של ממש, הכוללת ניסויים, איסוף נתונים וניתוחם, ושיפור הדגמים, היא עניין חדש יחסית בהיסטוריה. השנייה והעיקרית היא שפיתוח אמצעי לחימה נועד להצלה רחוקה מאד, הרבה יותר מייצור האמצעים. פיתוח אמצעים מורכב משלבים רבים: שרטוט ובניית אבטיפוס, ביצוע שורת ניסויים, איסוף הנתונים וניתוחם, בניית אבטיפוס שני, ביצוע שורת ניסויים שנייה ואיסוף הנתונים וכו'. ביצוע השלבים הללו לוקח זמן רב, כך שייטכן שאבטיפוס שהורכב בשלבים הראשונים יבשיל לכדי אמצעי מבצעי ומוכן לייצור רק כמה שבועות או יותר אחר כך, וייכנס לשימוש בפועל הרבה לאחר מכן. לאור עובדה זאת, לכאורה אין כל היתר לקיים ניסויים ופעולות פיתוח בשבת.

עד רדתה

במשיב מלחמה¹⁶ מבסס הרב גורן את שיטתו העקרונית, שהיתר מלחמה בשבת אינו נובע ממצוות הצלת נפשות, אלא ממצווה מיוחדת להילחם (כולל במלחמת רשות), וממילא מהיתר ייחודי למלחמה: "עד רדתה", אפילו בשבת. המשמעות ההלכתית של הבחנה זו היא שבמלחמה מותרות גם פעולות שמטרתן אינה בטווח המיידי אלא בטווח הרחוק:

"...השקפת התלמוד היא, שלא רק אמצעי התגוננות לטווח רחוק מותרים, גם כאר לא נשקפת סכנה מיידית לחיי המגינים או לחיי אדם בכלל, וגם כאשר אין סכנת כיבוש העיר נשקפת מצד האויב, ולא תתעורר כל פקוח נפש עבורנו כשלא נלחם מלחמה מסוימת, בכל זאת מותר לנו לצאת בהתקפה יזומה על

14 הדבר נכון כמובן גם לעבודות תחזוקת כלים והחזרה לכשירות של טנקים, מטוסים וספינות בשבת, וכפי שהרב גורן מורה להיתר בספינות חיל הים בתשובה י"א. הדברים עשויים להישמע מובנים מאליהם, אך נתקלתי במקרים של רבנים (אזרחים) שהורו במהלך המלחמה לאסור טיפול בטנקים ובאמצעים שאינם אמורים לצאת לשטח במהלך השבת עצמה, למרות שהם נדרשים לצרכי כוננות.

בהתאם לכך, בהנחיות שפרסם ענף הלכה לפני הפסקת האש במהלך המלחמה (הנחיות הלכתיות לשבת ויצא, ט' כסלו תשפ"ד, ב', 3), הודגש שגם אם יש הפסקת אש (בהנחה שהיא אכן תכובד) יש לבצע את כלל המלאכות הדרושות במערכים הקשורים לחימה, ומשמע מכך גם במערכי אחזקת הכלים – מש"א ודומיו.

15 האגרות משה עסק בניסויים שנועדו להכשיר את הרופאים, ועוד נחזור לדבריו בהמשך.

16 כך א סימן ב.

האויב במטרת שחרור שטחים בא"י, השמדת האויב, או השגת נצחון בדרך כלל..."

לאור זאת יש מקום לומר שכפי שמותר לבצע מלאכות בשבת עבור התקפות יזומות גם כשאין סכנה נשקפת לעין, וגם במלחמת הרשות, מותר גם לבצע מלאכות בשבת עבור קיום ניסויים לצורך פיתוח אמצעי לחימה חדישים, היות וגם הוא חלק מפעולות המלחמה. אלא שבהמשך דבריו מסייג הרב גורן את היתר "עד רדתה":

"עד כאן נתבררה קטיגוריא אחת של היתר המלחמה בשבת, כאשר היוזמה בידינו ואנו צרים על עיירות הגויים. ולא הותרה בה אלא פעילות ישירה על יעדי האויב הכוללת מצור, הסתערות, לחימה וכיבוש, ומבוססת על הדרשה של שמאי הזקן "עד רדתה" אפילו בשבת, אבל אין היתר זה חל על פעילות מוקדמת, שמטרתה הכנת המלחמה, כגון תעשיות הנשק, הכנת תכניות הלחימה, ריכוז ידיעות והכנת האמצעים השונים ללחימה, וכל פעילות אחרת שאינה בגיזרת הקרב ולא בזמן הקרב. כמו כן אין היתר זה חל על פעולות הגנה בפני האויב.

היתר "עד רדתה" מתיר אך ורק צורות קרב התקפיות, לא צורות קרב הגנתיות ולא פעולות תומכות לחימה מכל סוג שהוא".

נמצא שהיתר 'עד רדתה', לפי האמור כאן, אינו רלוונטי לפיתוח אמצעי לחימה. לקראת סוף התשובה הרב גורן מראה פנים להיתר בעניינינו:

"והנה, על אף שנתברר כי במצב של הגנה אין אנו מפעילים את ההיתר של "עד רדתה", כי אם זה של פיקוח נפש, אין מכוונתנו לומר שבהגנה אי אפשר להפעיל היתר זה של "עד רדתה" גם כאשר נתהווה מצב של מלחמה ממש בינינו לבין האויבים, בעקבות התגרותם או התנפלותם עלינו, אלא מאחר שבמס' עירובין אין עוסקים במצב מלחמה ממש בקנה מידה מדיני, אלא בתקרית בודדת שחבורת שודדים צרה על עיריה שלנו לגנוב תבן וקש, או אפי' לרצוח ולהרוג, ואין שורר מצב של מלחמה עם מדינה או עם עם מסוים, לכן אין דנים אותם כאילו היה שורר מצב מלחמה בינינו, אלא כהתנפלות של ליסטים שחייבים להצילם מטעם "לא תעמוד על דם רעך" ומטעם פיקוח נפש, אבל אין אפשרות להפעיל על תקרית מקומית מעין זו את היתר המלחמה בשבת מטעם "עד רדתה", הנאמר אך ורק כאשר פורצת מלחמה ממש בין ישראל לאומה אחרת או כאשר ההתנפלויות של הגויים על עיירותינו מקבלות או רחב של פתיחת מלחמה בחזית מסוימת ונתמכת ע"י העם של האויב... אזי דינה כדין

מלחמה, אשר ביחס אליה אפשר להפעיל תמיד את ההיתר של "עד רדתה" גם במלחמת מגן, כי מלחמה נעשית ע"י העם ולא ע"י יחידים".

למסקנתו, יש לחלק בין מצב מלחמה למצב שגרה. במצב שגרה, או כשמדובר בפשיטה של בודדים על עיירות ישראל, היתר ההצלה נובע מפיקוח נפש רגיל, וממילא הוא מוגבל רק לפעולות שמטרתן הצלה בטווח הקרוב. במצב מלחמה, כששני עמים נלחמים האחד בשני,¹⁷ ההיתר הוא מטעם "עד רדתה", גם בפעולות הגנתיות, ומן הסתם גם בפעולות שמטרתן הצלה בטווח הרחוק. יוצא מדבריו שכשמדובר בזמן מלחמה, כמו התקופה בה אנו נמצאים, מותר לבצע ניסויים לצורך פיתוח אמצעי לחימה שימשו במלחמה.

פיקוח נפש

אם נרצה לדון מצד פיקוח נפש, כאמור, לכאורה אין מקום להיתר, ובאופן כללי אין מקורות בנושא. נושא שאליו ניתן לדמות את הנושא שלנו הוא הדין בפוסקי זמננו על פיתוח חיסון למגפת הקורונה בשבת. גם שם, הפוסקים נדרשו להכריע בשאלה האם מותר לבצע מלאכות עבור עבודות פיתוח של אמצעי הצלה שיוכל להציל רק זמן מרובה אחרי אותה השבת.

הרב אשר וייס¹⁸ נשאל על ידי רופא יהודי האם מותר לו להשתתף בשבת במחקר שמטרתו מציאת חיסון לקורונה. הוא מביא את דברי הנודע ביהודה, המתיר לנתח מת ללימוד רפואה רק אם יש חולה לפנינו שלימוד זה ירפא אותו, ואז הוא מביא את דברי החזון איש:¹⁹

"ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר בזמן שמתריעין עלה [אף שאין בשעה זו חולה קמן] משום חולי מהלכת הוה ליה כאויבים שצרו בעיר הסמוכה לספר וכדאמר... ומיהו בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש אף על גב דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה כמו שאין עושין כלי זין בשבת בשעת שלום שאם כן ביטלת כל המצוות, אלא לא מקרי ספק פיקוח נפש אלא בדברים עתידים שבהוה אין להם כל זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות, ופעמים שמה שחשבנום להצלה מתהפך לרועץ, והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות..."

הרב אשר וייס למד מדבריו שאין לבצע איסורים בשביל ניסויים רפואיים, כי לרוב מהניסוי המסוים הזה לא תצמח התרופה. מותר לבצע איסורים בשביל הצלה רק כשיש סבירות גבוהה

17 או כשפשיטה על עיירותינו הפכה למלחמה, כמו שקרה בשמחת תורה תשפ"ד.
18 תשובה מ-ה' סיון תש"פ, אל ר' אילן סיגלמן. התשובה פורסמה באתר כיכר השבת. יש לשים לב לכך שמגפת הקורונה התפרצה מעט לפני פורים והתשובה היא מערב שבועות, בזמן שהקורונה הפילה חללים רבים, עשתה שמות בסדר העולמי והסגרים היו הדוקים.
19 יורה דעה סימן רח סעיף ז. העתקתי מעבר למה שהוא העתיק בתשובתו.

שביצוע האיסורים יביא לידי הצלה, לאו דווקא קרובה בזמן. במקרה של הקורונה, כמובן, הייתה סבירות גבוהה שהניסויים יביאו לכדי הצלה. בהמשך דבריו הוא מעלה את סברת האגרות משה²⁰, שהמצווה להציל היא רק באמצעים שיש בידינו כרגע, וממילא אין מצווה לפתח אמצעים לצורך הצלה, ואין היתר לחלל שבת עבור כך. על כך הוא אומר:

"ועוד דכבר ביארתי במקום אחר דהיכא שקרוב לודאי שיש בידינו להציל נפשות אף כשאין לא חיוב ולא מצוה מכל מקום פיקוח נפש דוחה שבת".

כשיש בידינו אפשרות להציל נפשות פיקוח נפש דוחה שבת, למרות שאין אנו מצווים להציל. מסקנת הרב אשר וייס היא לאסור מכמה נימוקים:

1. עבודתו של הרופא המסוים בשבת לא תעלה או תוריד, הן מפני שהרבה מכוני מחקר עובדים על פיתוח הניסוי, הן מפני שהשימוש בחיסון יחל רק עוד הרבה מאד זמן.

2. כל החוקרים לוקחים מדי פעם יום חופש.

3. במקום לעבוד בשבת, יאריך הרופא את יום העבודה שלו בימות החול.

מדברי הרב אשר וייס למדנו מספר יסודות חשובים בביצוע ניסויים בשבת:

- צריך שתהיה סבירות גבוהה שהניסוי אכן יוביל להצלה.
- מותר באופן עקרוני לפתח אמצעים בשבת בשביל להציל, למרות שאין חובת הצלה בדברי²¹.
- ההיתר חל רק כאשר יש ערך לעבודה בשבת עצמה, ואין אפשרות להאריך את ימי העבודה הרגילים.
- אנו מסתכלים על צורת ההתייחסות של שאר המומחים לנושא. אם הם לוקחים ימי חופש מדי פעם – אין סיבה לחלל שבת עבור כך.

הרב אליעזר טויק²² ממכון צומת כתב בדומה לרב אשר וייס. הרב יעקב אריאל²³ התיר לפתח בדיקות קורונה רק אם הן דחופות [ערך לעבודה בשבת עצמה], ורק אם המעבדות אכן פתוחות יומם ולילה [השוואה לשאר בעלי המקצוע].

אם נתרגם את הקווים המנחים הללו למציאות הצבאית בה אנו עוסקים, נגיע למספר הבחנות: בניגוד לחיסוני הקורונה, פיתוח כל אמצעי נעשה בידי מספר מצומצם של אנשים

20 אם כי לא בשמו אלא בשם הנודע ביהודה והחתם סופר.

21 מן הסתם אין חיוב להציל, אבל וודאי יש מצווה בכך. לא סביר שאדם המציל נפש לא יקבל על כך שכר.

22 יורה מדע גיליון 8 – תצוה תשפ"ב, "ניסוי רפואי שכרוך בחילול שבת".

23 תשובה קצרה באתר ישיבה, כ"ו שבט תשפ"א.

ספציפיים, כך שיש ערך לעבודה שלהם בשבת. טווח הזמן משתנה בין היחידות השונות והפיתוחים השונים, יש יחידות שמפתחות אמצעי לחימה שפיתוחם לוקח זמן רב, ויש יחידות שנותנות מענה בטווח הקצר יותר. בנושא הסבירות שאמצעי מסוים ישמש להצלה, יש להבחין בין "מוצרי מדף"²⁴ לבין אמצעים שהצורך בהם עלה מהשטח. אמצעים שהצורך בהם עלה מהשטח ישמשו בסבירות גבוהה להצלה בטווח הזמן הקרוב, בעוד שמוצרי מדף ישמשו להצלה בטווח הרחוק ככל הנראה, אם בכלל. אם יש אפשרות להימנע מעבודה בשבת על ידי הארכת ימי העבודה הרגילים יש לעשות כן. יש להתבונן בצורת ההתייחסות של שאר אנשי המקצוע לביצוע ניסויים. אם הם לוקחים חופשות – אין לבצע בשבת, אך אם הם מוותרים על ימי חופש, סוגרים לילות ביחידה וכדומה, יש מקום לדון בהיתר עבודה בשבת.²⁵ בתחילת המלחמה, גם רבים מאנשי יחידות הפיתוח סגרו שבתות ביחידות לצורך סיום פרויקטים דחופים, העלאתם לאישורים והורדתם לשטח. עם הימשך המלחמה ירד הלחץ והיחידות, בדומה לשאר צה"ל, עברו למתכונת מסוימת של שגרה בה רוב היחידה אינה סוגרת שבת (למעט מקרים ספציפיים). על רב היחידה לבחון כל מקרה לגופו בתשומת לב ובשיקול דעת מרובים.

ד. סיכום

ראינו שככלל, ייצור אמצעי לחימה בשבת הותר בפיקוח נפש בהתאם לצורך. אשר לפיתוח אמצעים, בגלל העובדה שמדובר בפעולות שהצלתן רחוקה, היו פוסקים שאסרו לחלוטין והיו פוסקים שהתירו במקרי דחק קיצוניים. הרב גורן אמנם לא התייחס במפורש לפיתוח אמצעים (אלא רק לייצורם)²⁶, אבל בהיתר "עד רדתה" יש מקום לכלול גם פיתוח אמצעים. לכן, כאשר רב היחידה נשאל על ביצוע ניסוי בשבת, עליו להתחשב במספר גורמים:

1. האם מדובר ב"מוצר מדף" או בצורך שעלה מהשטח. פיתוח מוצרי מדף אינו דוחה את השבת.
2. האם ניתן לסיים את העבודות לפני השבת, כולל הארכת שעות העבודה ועבודה ביום שישי אחרי הצהריים.²⁷
3. מדוע אין אפשרות לסיים את העבודות אחרי השבת, האם האמצעי דרוש לצורך

24 אמצעים שהיחידה מפתחת מיוזמתה, מתוך הערכה שהם ישמשו את הצבא בעתיד, ולא כדרישה שעלתה מיחידות השטח.

25 עיקרון זה מופיע גם בתורת המחנה, וצוטט בראש המאמר.

26 בתשובתו הוא מציין שהתיר את פעילות חיל המדע (חמ"ד, מי שהיה אחראי בהגנה ובראשית שנות המדינה על פיתוח טכנולוגיה צבאית) בשבת, אבל חמ"ד התעסק גם בהרכבת אמצעים ופצצות ולא רק בפיתוחם.

27 כמובן, יש לוודא במקרה זה שכלל העובדים יכולים להגיע לבית בשבת (או לשבות ביחידה). במידה ולא, יש מקום לדון האם עדיף לקבוע מראש את העבודה בשבת כדי שלא יחללו שבת בחזרתם הביתה.

פעילות מבצעית דחופה. כאן יש להעיר שיחידות השטח עשויות לקצוב זמנים קצרים מלכתחילה על מנת לחפות על עיכובים אפשריים. כמו כן, תהליך האישור והמבצוע של מערכת, גם אחרי ביצוע כל הניסויים, עשוי לקחת זמן ובירוקרטיה. לכן, ייתכן שרק ניסוי שיתבצע בשבת יאפשר את הפעילות המבצעים שתבצע ביום שלישי לדוגמא, וייתכן שכלל לא ישתמשו באמצעי. ועדיין, זה לא אומר שביצוע המלאכות היה לשווא²⁸.

28 הדבר דומה לאמור בשולחן ערוך אורח חיים סימן שכח סעיף טו: "אמדרוהו (פי' התבוננו במחלתו ושיערו) הרופאים שצריך גרוגרת אחת, ורצו עשרה והביאו לו כל אחד גרוגרת, כולם פטורים ויש להם שכר טוב מאת ה' אפילו הבריא בראשונה".